

78. J. Hemelrijk, Openingsrede 6-1-1935, in: *Kaderonderwijs* 11 (17-1-1935) p. 6.
79. Zie: J. S. Carmiggelt, 'Sociaal Onderwijs', in: *De Vakbeweging* jrg. 15 (april 1935) pp. 165-182. Dit artikel houdt een verslag in van de 'Studiecommissie inzake Sociaal Onderwijs', die een onderzoek naar de vormingsactiviteiten in de vakbonden instelde, o.a. door een enquête onder 167 bestuurders. Het werd opvallend genoemd, dat in Nederland aan dit werk geen staatssubsidie werd verleend (p. 177).
80. Overleg vakbonden met curatoren 21-10-1938.
81. Overgenomen uit: *De Vakbeweging* 18, 16 (4-8-1938) p. 250.
82. 'Lijst van functies in de arbeidersbeweging, vervuld door oud-leerlingen van de Troelstra School op 1 Maart 1937'.
83. *Ons Blad* 2,1 (1936) p. 8.
84. *Ons Blad*, januari 1937, p. 3.
85. Vergadering curatorium 13-6-1939.
86. Plannen om de vooropleiding in 'jeugdscholen' te organiseren kwamen niet meer tot uitvoering.
87. Bijv. een artikelenserie in *De Vakbeweging* 18, 16 (4-8-1938) pp. 249-256. O.a. J. van de Kieft, 'Van Utopie tot wetenschap'; C. 't Hart, 'Het scholensysteem van de moderne vakbeweging'.
88. Vergadering curatorium 8-5-1940.
89. In 1938 als curator opgetreden, toen o.a. Van Dillen bedankte.

J. M. Welcker

Veertig jaar Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (1935-1975)

Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam heeft zijn ontstaan te danken aan grote sociale tegenstellingen en aan mensen die deze tegenstellingen kenden, maar bereid waren tot samenwerking om er iets tegen te doen.

Een van de voorlopers van het Instituut is het *Centraal Bureau voor Sociale Adviezen* geweest, dat in 1899 te Amsterdam werd opgericht door toen actieve 'radicalen' die, al werden zij in Nederland niet zo genoemd, behoorden tot de Nederlandse richting van de 'katheder-socialisten'. Zij droomden van een verzoening van kapitaal en arbeid binnen de Nederlandse samenleving en betreurden de polarisatie, die meebracht dat arbeiders niet als volwaardige leden van deze samenleving beschouwd werden. Het CBSA stelde zich ten doel arbeidersorganisaties juridisch steun en voorlichting te geven. Eerste directeur was prof. mr. M. W. F. Treub (1858-1931)¹. Actieve bestuursleden waren de zoon van J. C. van Marken, J. C. Eringaard en mr. A. Kerdijk. Verbonden aan het CBSA waren ook de schrijver van *De vakbeweging in Nederland (1866-1878)*, D. Hudig jr, en de latere hoogleraar E. M. Meyers. Deze instelling verzamelde o.a. periodieken van arbeiders en hun organisaties. Enkele archieven werden daar in bewaring gegeven die, gezien de inhoud, door Treub zelf en door bestuursleden werden ingebracht.² Het CBSA werd in 1923 opgeheven, o.a. omdat de vakbeweging met de jaren sterker geworden was en eigen bureaus voor arbeidsrecht ging opzetten.³ De nalatenschap van het CBSA viel toe aan het *Nederlandsch Economisch-Historisch Archief (NEHA)*.⁴ Deze instelling was in 1913 door de energie en visie van prof. mr. N. W. Posthumus tot stand gekomen en was gevestigd in Den Haag. Posthumus (1880-1960) kan de grondlegger van de beoefening van de sociaal-economische geschiedenis in Nederland genoemd worden. Hij was de motor achter de tentoonstelling voor huisindustrie in 1910 en schreef een rapport over de schoenindustrie in Noord-Brabant. In deze studie wijdde hij aandacht zowel aan de economische als aan de sociale kanten van het bedrijf. Dit veldwerk heeft hem ongetwijfeld de waarde van bedrijfsarchieven doen kennen en in mindere

mate die van arbeidersorganisaties. Pionier als historicus was Posthumus omdat vrijwel de enige 'nette' vorm van geschiedbeoefening in die tijd de politieke en parlementaire geschiedenis was. De betrekkelijk late industrialisering van Nederland vergeleken met omringende landen is m.i. de oorzaak van de achterstand op dit gebied. Posthumus was sociaal-democraat en dit was een van de redenen dat hij de geschiedenis benaderde in de termen van kapitaal en arbeid.⁵ Het NEHA werd officieel opgericht op 2 april 1914; de hoogleraar G. W. Kernkamp was voorzitter en Posthumus secretaris van deze vereniging, tevens directeur. In de uitgebreide raad van advies hadden o.a. Henri Polak en F. M. Wibaut zitting en de Algemeene Nederlandsche Diamantwerkersbond (ANDB) was donateur. Het NEHA verzamelde voornamelijk handels- en bedrijfsarchieven; in 1918 werd het eerste archief van een kleine vakvereniging verworven, de 's-Gravenhaagsche Broodbakkersgezellenvereniging 'Bijstand zij ons doel'. Dit werd gememo-reerd als een nieuw arbeidsveld; het NEHA zou een veilige bewaarplaats zijn voor archieven van arbeidersverenigingen, die dikwijls 'in een zeer onvoldoende staat' verkeren.⁶ In de volgende jaren zouden andere vakbondsarchieven in het NEHA gedeponereerd worden, bijv. dat van de ANDB (1893-1913). Van bijna alle op dit terrein verworven archieven werden inventarissen in het door de Vereniging gepubliceerde Jaarboek in het begin van de jaren '20 opgenomen. Jaarboek XIX (1934) geeft een volledig overzicht van in het NEHA bewaarde archieven. Naast de 'economisch-historische' bibliotheek bestond binnen het NEHA sinds 1923 een kleine 'sociaal-economische' afdeling, waarin publikaties van en over werkgevers en arbeiders werden opgenomen. Posthumus kocht veel aan voor de economisch-historische bibliotheek. Deze groeide zo, dat het aanbod van de gemeente Amsterdam in 1930 om een gebouw ter beschikking te stellen voor de bibliotheek met beide handen werd aangegrepen. In 1932 werd deze Economisch-Historische Bibliotheek voor raadpleging opengesteld. In dit jaar trad mw. A. Adama van Scheltema-Kleefstra als bibliothecaresse in dienst van de EHB, speciaal voor de 'sociaal-economische' afdeling.⁷

Posthumus was op zijn speurtochten naar bibliotheken voor het NEHA herhaaldelijk in aanraking gekomen met D. B. Rjazánov⁸ die voor het instituut in Moskou—nu het Instituut voor Marxisme en Leninisme—uit een ruime beurs bibliotheken aankocht en ook archieven wist te verwerven, waarin brieven van Marx en Engels waren of contacten met de Russische arbeidersbeweging een rol speelden. Een deel van het Domela Nieuwenhuis-archief, nl. de correspondentie met niet-Nederlands schrijvende buitenlanders, is zo in Moskou terechtgekomen. Een dergelijk instituut op te richten was een verre droom van Posthumus.

Toen in 1933 het nationaal-socialisme in Duitsland aan de macht kwam, vormde het nieuwe regime een directe bedreiging voor personen en organi-

saties, die niet met 'de nieuwe orde' sympathiseerden of in de ogen van de nieuwe machthebbers staatsgevaarlijk waren. Socialisten, communisten, anarchisten, joden en niet-joden verkeerden allen in gevaar. Als een van de eersten bood de joodse arbeidersorganisatie de 'Bund' een deel van zijn archief te koop aan. Posthumus slaagde er niet in om het gevraagde bedrag bijeen te bedelen in Nederland. Het was een tijd van crisis en werkloosheid. Door een toeval kwam hij in contact met Nehemia de Lieme (26-3-1882 – 1940), sinds de oprichting in 1904 directeur van de Centrale Arbeidersverzekerings- en Depositobank (de 'Centrale') in Den Haag.

De 'Centrale' was ontstaan uit de groeiende behoefte van de arbeiders aan enige sociale zekerheid in geval van ziekte en ouderdom. Tegelijk had de vakbeweging een solide instelling nodig om gelden van contributies en stakingskassen in bewaring te geven. Ondanks tegenwerking van de zijde van de SDAP, met name van Troelstra, die vond dat men zijn handen niet vuil moest maken aan een kapitalistische zaak als een bank, kwam de 'Centrale' na enige jaren voorbereiding tot stand. Het bestuur was op brede socialistische basis samengesteld; behalve voorzitter G. W. Melchers en J. Oudegeest, die sociaal-democraat waren, was ook I. B. Cohen, die meer sympathie had voor het socialisme à la Van Eeden, lid van het bestuur.⁹ De 'Centrale' kende het principe van winstdeling en had in de statuten de bepaling opgenomen dat een bepaald deel van de winst zou worden gebruikt voor de sociale en culturele verheffing van de arbeidersklasse.¹⁰ Nehemia de Lieme was, evenals Posthumus, een goed organisator en een erudiet man met grote wetenschappelijke belangstelling, begaafd met een scherp verstand en zeer gesloten van aard. Hij was zionist en zette zich in voor het stichten van een joods nationaal tehuis in Israël; gedurende de eerste wereldoorlog was hij directeur van het Joods Nationaal Fonds. De Lieme was echter géén socialist! Het wonderlijke is dat De Lieme, 'een paus'¹¹, goed kon samenwerken met Posthumus, een paus op zijn eigen gebied. De Lieme wist het bestuur van de 'Centrale' te overtuigen van de noodzaak om de winst te besteden aan het redden van mensen en archieven uit bedreigde landen in Midden-Europa. De enige voorwaarde die gesteld werd, was dat het op te richten instituut 'geen papierpakhuis' zou worden, maar wel een 'Instituut met onderzoekingen'.¹²

Posthumus ging aanvankelijk samen met mevrouw Scheltema op reis om de contacten te leggen, waarbij de kennismaking met twee Russische emigranten in Parijs, Boris I. Nikolaévskij (1887-1966) en Boris Souvarine (1893), bijzonder waardevol zou blijken te zijn. Belangrijke archieven konden uit Duitsland, Oostenrijk en de Balkanlanden—hetzij gekocht, hetzij in bruikleen—getransporteerd worden naar Nederland. Het materiaal was zo overvloedig, dat het de oprichting van een apart instituut naast het NEHA rechtvaardigde, ook al omdat de financiering anders geregeld moest worden. De gemeente Amsterdam stelde het gebouw van een vroegere

Diner, aangeboden door de Centrale Arbeidersverzekerings- en Depositobank aan bestuur en medewerkers van het IISG op 18 maart 1937; zittend v.l.n.r.: A. Lehning, ?, A. Harms (?), Boris Sapir, C. M. Simonsz, G. W. Melchers, N. W. Posthumus, G. W. Kernkamp, I. B. Cohen, A. J. C. Rüter, J. Oudegeest, H. Stein, H. Brugmans; staand v.l.n.r.: mw. A. Adama van Scheltema, B. Nikolaevskij, P. J. van Winter, H. Bolkestein, H. B. Wiardi Beckman, N. de Lieme, Jane de Iongh. (Foto eigendom van Boris Sapir)

meisjes-HBS, Keizersgracht 264, ter beschikking; de 'Centrale' hielp financieel met de inrichting van het gebouw. Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis begon op 1 januari 1936 officieel met zijn werkzaamheden en werd op 11 maart 1937 plechtig geopend¹³. Met uitzondering van de oorlogsjaren 1940-'45 is het Instituut tot voorjaar 1969 op de Keizersgracht gevestigd geweest, waarna het vroegere pand van de Nedlloyd op de Herengracht 262-266 ten dele ter beschikking van het IISG kwam. De oprichting van het IISG bracht veranderingen mee, ook voor het NEHA en de EHB. De sociaal-historische archieven en de 'sociaal-economische' bibliotheek, die voornamelijk Nederland betroffen, werden overgebracht naar het nieuwe instituut. De scheiding werd gemaakt tussen 'economisch' en 'sociaal', tussen kapitaal en arbeid. Voor een goede organisatie was dit wellicht noodzakelijk; later zou deze scheiding ook nadelen blijken te hebben. In Nederland probeerde het IISG periodieken, brochures, boeken en archieven te verwerven naast het bestand dat afkomstig was van het CBSA en NEHA. In België werd geen acquisitie van archieven nagestreefd, er waren daar plannen om een eigen instituut op te richten in samenwerking met 'Prevoyance Sociale'.

Uit het buitenland kwamen kisten vol materiaal. Door bemiddeling van Souvarine en Nikolaévskij werden de schriftelijke nalatenschappen van Marx, Engels, Moses Hess, A. Bebel, E. Bernstein en G. von Vollmar en vele boeken, die ten dele nog aan Marx hadden toebehoord, gekocht door de 'Centrale' en naar Amsterdam en Parijs vervoerd.¹⁴ Daarnaast kunnen genoemd worden de archieven van Karl Kautsky, van de Fransman Charles Rappoport, de Italiaan Turati. In Parijs was een filiaal van het IISG gesticht, waarvan Nikolaévskij van 1936 tot 1940 directeur was.

Mevrouw Scheltema maakte tussen 1935 en 1940 enkele lange en niet ongevaarlijke reizen naar Duitsland, Oostenrijk, Tsjechoslowakije en de Balkanlanden om in contact te komen met emigranten en mensen, die bij een Duitse bezetting van dat gebied gevaar zouden lopen. Ook op de Balkan was de spanning merkbaar en er was al een 'vredelievende' Duitse penetratie aan de gang. De reacties van de benaderde personen op een voorstel van mevrouw Scheltema om zichzelf en hun collecties in veiligheid te brengen, waren uiteraard gemengd. Mensen hangen aan boeken en papieren, de neerslag van eigen leven en werken. De keus tussen het afstaan van een deel van je leven of een mogelijke vernietiging ervan was voor sommigen moeilijk; er zijn gevallen bekend dat de papieren voor de ogen van de bezitter vernietigd werden. In dubbele zin noemde het Instituut zich wel eens een 'reddingmaatschappij'. Met het geld van de 'Centrale' was de keuze meestal voor de eerste mogelijkheid, waarbij soms werd bedongen dat men na afloop van de oorlog weer de beschikking over eigen archief—met betaling van de onkosten—zou kunnen krijgen. De kostbare verzameling anarchistica van Max Nettlau werd op het nippertje onder de ogen van

de Duitsers uit Wenen geëxpedieerd. Mevrouw Scheltema ontkwam aan arrestatie in de Oriëntexpress doordat zij op een diplomatiek paspoort reisde. Zij vervoerde toen de papieren van Bakoenin.¹⁵ In het Parijse filiaal, rue Michelet 7, had op 8 november 1936 een geruchtmakende inbraak plaats. Waarschijnlijk waren de inbrekers op zoek naar de papieren van Trotskij, die er toen nog niet waren. In plaats daarvan namen zij kranten en tijdschriften mee, die de zoon van Trotskij, Leo Sedóv, daar had gedeponeerd. Volgens Mayer was Nikolaévskij ervan overtuigd, dat hier de Russische geheime politie (GPOe) achter zat.¹⁶

Tot 1940 werd de grondslag gelegd voor de internationale betekenis van het IISG. Hiaten in het boekenbezit werden aangevuld door aankoop en in bewaarneming van grote bibliotheken: die van de Franse anarchist A. Hamon, van Rollin, de collectie Kashnor, die een groot aantal Engelse brochures uit de periode 1600-1870 omvatte, de bibliotheek van de Belg Vanderrijdt en de bibliotheek Lavrov-Goetz.

De Duitse overval op en bezetting van Nederland in mei 1940 kwam voor allen die bij de opbouw van het Instituut betrokken waren, niet onverwachts; men voelde zich intensief bij het politieke gebeuren betrokken. De belangrijkste collecties waren na het akkoord van München (september 1938) naar Engeland verscheept, totdat het mijnengevaar de overtocht te riskant maakte. Verschillende politieke vluchtelingen, die op het Instituut werkten, konden nog bijtijds weggelopen; anderen waren minder gelukkig.¹⁷ Goede vrienden van het Instituut in Engeland, het Labour-parlements lid Walter Citrine en prof. G. D. H. Cole¹⁸, waren behulpzaam bij deze operatie en bij het vinden van een onderkomen in Oxford. Arthur Lehning, tot 1940 hoofd van het 'Romaanse' kabinet, zou de zaak onder zijn hoede nemen.¹⁹ Sommige archieven mochten Nederland niet verlaten, zoals het archief van de SDAP, dat door mevrouw Scheltema gedeeltelijk geïnventariseerd was. De Duitsers van de 'Einsatzstab Rosenberg' vonden, toen zij het Instituut op 1 juli 1940 betraden en vervolgens verzegelden, nog veel van hun gading. De Einsatzstab Rosenberg had zich ten doel gesteld om documentatie te verzamelen van en over zg. 'volksfremde' elementen in de bezette gebieden en deze te bestuderen. Joden, vrijmetselaars, communisten en socialistgenoten genoten hun speciale belangstelling. Met een kleine staf bestuurden zij de archieven en kochten zelfs handboeken aan voor de bibliotheek. Oberreichsleiter Schirmer verklaarde namens de Einsatzstab Rosenberg, Arbeitsgruppe Niederlande, tijdens het proces te Neurenberg tegen de oorlogsmisdadigers: 'Eine Bibliothek mit Archiv von einzigartigem Wert wurde von der Arbeitsgruppe mit dem Internationalen Institut für Soziale Geschichte in Amsterdam übernommen. Dieses Institut wurde 1934 offenbar zu dem Zweck gegründet, ein Zentrum der geistigen Gegenwirkung gegen den Nationalismus zu schaffen. Es beschäftigte überwiegend jüdische Emigranten aus Deutschland... Die Bibliothek umfasst rund

160.000 Bände... Besonders wertvoll sind die deutsche, die französische und die russische Abteilung...'²⁰

Een deel van de periodieken werd al begin 1941 uit een depot weggehaald; juni 1944 werden de archieven overgebracht naar Polen, waar de Duitsers een instituut in Ratibor wilden vestigen. De boeken, brochures en periodieken en enkele archieven werden na 'dolle Dinsdag' in oktober 1944 op schepen via Emden en de grote rivieren tot bij Hannover gevaren.²¹

Volkomen leeg was het Instituut toen mevrouw Scheltema direct na de bevrijding in mei 1945 in gezelschap van een politieagent voor het eerst het Instituut opnieuw betrad. Al haar speurzinnigheid en volharding waren nodig om het verlorene terug te krijgen. In de loop van 1946 en 1947 kwamen ongeveer 3500 kisten (naar inhoud) in schepen terug van de plaatsen waar zij waren blijven steken. Vroegere en nieuwe medewerkers begonnen de metershoge stapels in het Instituut te sorteren en op te ruimen.²² De archieven werden na verloop van tijd gelokaliseerd in Polen, waar zij eerst in een zoutmijn en later in Krakau waren opgeslagen. Deze werden in 1956 door de Poolse regering teruggezonden. Het was een grote verrassing toen het bericht binnenkwam dat 220—later kwamen er nog eens ongeveer 50—gloednieuwe kisten met archiefmateriaal in Rotterdam aangekomen waren.²³ Sinds 1948 was de 'SDAP' ervan op de hoogte dat hun archief zich in Krakau bevond; de verharde politieke toestand had terugzending in de weg gestaan. De archieven van de SDAP, Frank van der Goes en Max Nettelau waren terug! Ook in Polen had men de archieven bestudeerd, zoals we bij het ordenen van het SDAP-archief merkten. Nu pas komen we de gevolgen van de oorlog enigszins te boven. In het SDAP-archief vonden we bij een eerste schifting de bescheiden van tenminste 20 andere archieven en documentatiecollecties. Helaas zijn er gedeelten van archieven teloor gegaan en alle archieven moesten opnieuw geïnventariseerd worden.

Een andere zorg was na 1945 de financiering van het Instituut. De 'Centrale', de grote steun van vóór de oorlog, had zware schade geleden. De kosten — f 60.000 per jaar, die het IISG voor de oorlog van de 'Centrale' kreeg — werden na 1945 gedragen door de Gemeente Amsterdam, het Rijk en de 'Centrale', elk voor een derde deel. Het Instituut was arm en kon tot 1963 zijn medewerkers maar een heel klein salaris bieden. Tot 1 januari 1968 was er geen enkele mogelijkheid om een pensioen te garanderen, behalve dat wat vader Drees elke Nederlander na zijn vijftenzestigste jaar had weten te verschaffen, de AOW. De op het Instituut werkende buitenlanders zouden zelfs dat niet krijgen. Tekenend is in dit verband dat de vroegere administratrice van het IISG, mevrouw A. Diaz-van der Goot, eens borg heeft moeten staan voor de uitbetaling van de salarissen, omdat een van de subsidiegevers te laat was met zijn storting.²⁴ In 1963 kwam een andere financiële regeling tot stand, waarbij het Instituut bijna geheel werd gesub-

Werner Blumenberg, medewerker van het kabinet Midden-Europa 1945-1965, bij het uitpakken van de kisten materiaal, teruggekomen uit Duitsland en Oostenrijk, ± 1946, (IISG, Amsterdam)

sidieerd door het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. De begroting ligt nu boven een miljoen en de voortdurende inflatie maakt de situatie niet gemakkelijker. In de laatste 5 jaar werd er geregeld een algehele koopstop afgekondigd per half september, wegens budgetoverschrijding. Toch is het wel anders dan vroeger, toen alleen dank zij extra subsidies van de Ford Foundation, de Rockefeller Foundation, de Deutsche Forschungsgemeinschaft en ZWO iets gedaan kon worden aan ordening, catalogisering en bronnenuitgaven. Ook nu nog geven de 'Centrale', ZWO en de Atran Foundation te New York subsidie voor een aantal bijzondere doeleinden.²⁵ De 'oude' status van het Instituut is nog steeds dezelfde gebleven: een stichting met een bestuur waarin de voornaamste subsidiegevers en vertegenwoordigers van wetenschappelijke instellingen en enkele buitenlanders zitting hebben. Door overlijden verloor het IISG onlangs twee goede vrienden die daarin zitting hadden: prof. G. Eckert (Brunswijk) en Julius Braunthal (Londen). De rechtspositie van de medewerkers van het Instituut is nog steeds een zwevende zaak, een curieus verschijnsel, juist in Nederland.

Vanaf de oprichting tot 31 december 1952 was prof. Posthumus directeur van het IISG, de laatste twee jaar tezamen met zijn opvolger, prof. dr. A. J. C. Rüter.²⁶ Rüter was een medewerker van het eerste uur en beheerde tot 1940 het kabinet Nederland-België-Luxemburg, de Angelsaksische en Scandinavische landen, de nog nauwelijks aanwezige collectie Afro-Asiatica en de afdeling Algemene wetenschappen.²⁷ Hij slaagde er na 1953 in om het Instituut een meer vaste financiële basis te geven; uit eigen ervaring kende hij de frustraties van het financieel krap zitten uit de jaren '30. Ook kon in 1956 eindelijk de *International Review of Social History* weer uitkomen, waarin het sinds 1950 bestaande *Bulletin* werd opgenomen.²⁸ De financiering van een aantal belangrijke bronnenpublicaties wist hij rond te krijgen.

Na het overlijden van Rüter in 1965 werd prof. dr. Fr. de Jong Edz., eerder hoofd van het Nederlandse enz. - Engelse enz. kabinet (1947-1957), tot zijn opvolger benoemd. Onder zijn directoraat vond in 1969 de verhuizing naar het nieuwe pand Herengracht 262-266 plaats, die gedurende de maanden maart tot en met juli bijna alle medewerkers in zijn ban hield. Het Instituut bleef echter open voor bezoekers! De toeneming in aantal van personeel²⁹ en dit grotere gebouw vergden meer tijd dan van een 'part-time' directeur gevergd kon worden. Sinds 1974 werd dan ook drs. J. R. van der Leeuw, tot dan toe hoofd van het kabinet Internationale Organisaties, economisch directeur.

Lang bleef op het IISG de indeling naar vier regio's gehandhaafd. Toen het archiefbezit en de boeken- en brochurecollecties groeiden, door terugkeer van archieven uit Polen en schenkingen van vele personen en instanties

die het belang van bewaring en raadpleging inzagen, werd de druk van de bezoekers steeds groter, en wel zó, dat—wilde het Instituut zijn taak blijven vervullen—dringend versterking nodig was. Dit werd gerealiseerd in de jaren 1963 en 1964, toen een nieuwe generatie medewerkers haar intrede deed. De volgende kabinetten werden gecreëerd: het Angelsaksische kabinet, het Afro-Aziatische kabinet, de afdeling Internationale Organisaties, terwijl het Romaanse kabinet werd gesplitst in het kabinet Frankrijk-Italië en dat voor Spanje-Portugal-Zuidamerika-Anarchisme. Later werd door de grote belangstelling voor historisch illustratiemateriaal ook de Ikonografische afdeling ingesteld, welke collectie voordien door de afdeling Nederland beheerd was.

De bibliotheek was altijd al een bijzonder belangrijke afdeling met eigen problemen van catalogisering en restauratie. Jarenlang heeft mevrouw Adama van Scheltema deze post vervuld.³⁰ Na haar is er een interimperiode geweest; vervolgens nam mevrouw M. Hunink gedurende vele jaren (1956-1974) deze taak op zich, die bijzonder veel vergt, niet alleen organisatorisch, en die voor veel mensen 'het gezicht' van het Instituut was. Apart genoemd dienen nog te worden de medewerkers die de afleveringen voorbereiden van de *International Review of Social History*, waarvan de wetenschappelijke stafmedewerkers redacteur zijn. Tenslotte verzorgt de Bakoenin-afdeling de uitgave van de *Archives Bakounine*, waarvan reeds vele banden verschenen zijn. Twee medewerkers, die ook al voor 1940 aan het IISG verbonden waren en het nu nog zijn, wil ik apart vermelden: Arthur Lehning, de redacteur van de *Archives Bakounine*, en dr. Boris Sapir, die voor het IISG een uitgave van Russische bronnen verzorgt. Gezien de groei van het archiefbezit werd in 1974 een archivaris aangesteld, belast met het beheer van de archieven.

Het IISG is een gedemocratiseerd instituut, dat wil zeggen dat er een Instuutsraad (IR) elk jaar door het gehele personeel uit alle geledingen wordt gekozen. Daarnaast zijn er vergaderingen van het wetenschappelijk personeel (WS) en van het technisch- en administratief personeel (TAS). De IR stelt een aantal commissies—permanent of ad hoc—in, die speciale opdrachten hebben inzake de bibliotheek, het archiefbezit, publikaties of benoemingen.

Welke zijn de taken die het IISG te vervullen heeft? Deze zijn niet veranderd in de loop van zijn veertigjarig bestaan en omvatten:

1. Verwerving van bescheiden die belangrijk (kunnen) zijn voor de sociale geschiedenis, t.w. boeken, brochures, periodieken, documentatie en archieven van personen, instellingen en organisaties die actief zijn (geweest) op sociaal gebied.

2. Catalogisering en ordening van het binnengekomen materiaal, zodat dit geschikt is voor raadpleging.
3. Het adviseren en assisteren bij wetenschappelijk onderzoek.
4. Het publiceren van studies en het uitgeven van documenten die voor de sociale geschiedenis van belang zijn.

In dit kort historisch overzicht van het IISG is niet tot uitdrukking gekomen wat voor velen die er werken—medewerkers en bezoekers—zo belangrijk is: de moeilijk te omschrijven sfeer, die stimulerend werkt op medewerkers en bezoekers. Terugkijkend op veertig jaar IISG blijkt deze steeds een karakteristiek element te zijn geweest.

Noten

1. N. E. H. van Esveld, *Treub*. Assen 1958, pp. 79-81. Kerdijk en Eringaard eisten elk voor zich de eer op het initiatief genomen te hebben. Volgens mr. W. de Vries te Delft werd het plan voor het eerst gelanceerd door mr. Zadok van den Bergh in een ingezonden stuk 'De onmisbare grondslag onzer arbeidswetgeving', in: *Algemeen Handelsblad*, 23-4-1888.
2. Uiteindelijk zijn deze archieven en enkele periodieken opgenomen in de collectie van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. In een van de volgende nummers van dit *Tijdschrift* zal een lijst van in het IISG aanwezige Nederlandse archieven worden gepubliceerd.
3. De gegevens over het CBSA zijn geput uit het archief (IISG).
4. Economisch Historisch Jaarboek IX (1925), verslag over 1924, pp. XXXVI-XXXVII.
5. A. J. C. Rüter, 'Prof. mr. N. W. Posthumus', in: *Bulletin of the IISH VIII*, 1953, pp. 1-6.
6. Economisch Historisch Jaarboek V (1919), pp. XXIII en XXXIV-XXXV.
7. Het nu volgende is gebaseerd op de 'Herinneringen van Mevrouw A. Adama van Scheltema-Kleefstra' (typoscript IISG) en de jaar- en kwartaalverslagen van het IISG, tenzij anders vermeld.
8. D. B. Rjazánov (1870-1938?) was een van de eerste en beste Marx-kenners, die al voor 1914 de papieren van Marx en Engels bestudeerde. Hij was de oprichter en eerste directeur van het huidige Instituut voor Marxisme en Leninisme te Moskou.
9. J. M. Welcker, 'Een "rode" dominee Gerrit Willem Melchers (1869-1952)', in: *Mededelingenblad*, orgaan van de NVSG, 37, pp. 8-10.
10. Welcker, a.w., pp. 9 en 10.
11. A. J. C. Rüter, *Historische Studies over mens en samenleving*, Assen 1967, p. 283 (rede 'Het vijftienvijftigjarig bestaan van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis'). 'De Lieme was een paus' is een uitspraak van de schoonzoon van prof. I. B. Cohen, De Ranitz. Mededeling van mw. A. V. H. Meijers-de Lieme te Amsterdam.
12. Rüter, a.w., p. 284.
13. Jaarverslag IISG 1936, pp. 7, 8.
14. Zie hiervoor: Paul Mayer, 'Die Geschichte des sozialdemokratischen Parteiarchivs und das Schicksal der Marx-Engels-Nachlass', in: *Archiv für Sozialgeschichte VI/VII* (1966/1967), pp. 5-198; Hans-Peter Harstick, 'Zum Schicksal der Marxschen Privatbibliothek', in: *International Review of Social History XVIII* (1973), pp. 202-222.
15. Mw. Adama van Scheltema, 'Herinneringen', passim.
16. Mayer, a.w., p. 135; mededelingen van mw. A. Diaz-van der Goot.
17. Rudolf Quast, 'Zwischen Amsterdam und Bochum', in: *Jahrbuch 1974 der Ruhr-Universität Bochum* (Sonderdruck), pp. 26, 27.
18. G. D. H. Cole (1889-1959), sinds 1939 lid van het bestuur van het IISG en vanaf 1945 professor of Social and Political Theory te Oxford.
19. Jan Rogier, 'Arthur Lehning, socialist tussen Oost en West', in: *Vrij Nederland*, 2 november 1974, pp. 19, 21.
20. 'Procès des Grands Criminels de Guerre devant le Tribunal Militaire International, Nuremberg 14 novembre 1945 - 1er octobre 1946', Nuremberg 1947, t. XXV p. 251.
21. Adama van Scheltema, 'Herinneringen', pp. 39-40.
22. Over de terugkeer van het materiaal uit Duitsland, Oostenrijk en Tsjechoslowakije: IISG jaarverslagen 1947, pp. 5-7, 25 en 1948, pp. 6 en 7. Lijst van incompleet teruggevonden archieven: ib. 1947, p. 31; deze zijn dus niet naar Polen gegaan.
- Opgave van het in 1945 vermiste materiaal in IISG jaarverslag 1948, pp. 32-36. Lokalisering van het 'verloren' gedeelte: ib. 1956, pp. 6 en 7.
- Het IISG gedenkt met dankbaarheid de activiteit van de heren Vroom en Graswinckel inzake de recuperatie, waarvan het belang anderen soms ontging. Jaren later zei Rüter eens tegen mij: 'Graswinckel is een áárdige man' en met uitlatingen in deze geest was hij zuinig.
23. Mw. Adama van Scheltema, p. 47-48. Volgens haar zijn er door de Duitsers 389 kisten naar Ratibor verzonden, waarvan er 270 terugkeerden; Mayer, a.w., pp. 150, 154, noemt de getallen 271 en 192.
24. Mededeling van mw. A. Diaz-van der Goot.
25. Jaarverslagen IISG, passim; Jaarverslag IISG 1974.

26. Mijns inziens heeft prof. L. J. Rogier hem in 'Herdenking van A. J. C. Rüter', Jaarboek der Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen 1966-1967, het beste gekarakteriseerd. Zie ook Th. J. G. Locher, 'Rüter, the Historian', in: *IRSH X* (1965), pp. 360-364 en de inleiding van dezelfde schrijver voor de bundel: A. J. C. Rüter, *Historische Studies over mens en samenleving*, Assen 1967, pp. IX-XXXIII.
27. Rüter promoveerde in 1935 op *De spoorwegstakingen van 1903*. Na de oorlog bestudeerde hij in *Rijden en staken*, geschreven in opdracht van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, de geschiedenis van het spoorwegverzet in de tweede wereldoorlog; dit boek kon pas—met een vertraging van vijf jaar—in 1960 verschijnen.
28. Vóór 1940 publiceerde het IISG twee tijdschriften: 1. *International Review for Social History* (1936-1939) en 2. *Bulletin of the IISH* (1937-1940), dat voornamelijk bibliografisch van opzet was.
29. Totale sterkte van het personeel was in 1947: 10, van wie 4 wetenschappelijke medewerkers. Nu ligt het totaal aantal medewerkers rond de 65.
- 30 A. J. C. Rüter, 'Mrs A. C. Adama van Scheltema-Kleefstra', in: *Bulletin of the IISH* 1954, pp. 1-3.